

Teemad infokirjas

- Eesti Looduskaitse Selts aastal 2024
- Seltsi aastakonverents
- Jalakasurm ja Tallinna jalakasurma komisjon
- Orissaare staadioni tamme tähelend
- Noored loodusesse
- Mõtisklus pärast kohtumist Keskkonnaametiga
- Rahvuspargid – Yellowstone'ist Alutaguseni
- Kitzbergi ja Pärnu osakonna ühine retk ajaloolisel Mulgimaal
- Tallinna Looduskaitse Seltsi sügisene väljasõit
- Tartlased Põhja-Vidzemes

Orm Parrest „Sügis“

Eesti Looduskaitse Selts aastal 2024

Kalev Sepp, ELKS-i esimees

Aasta 2024 on olnud Eesti ja Euroopa looduskaitse jaoks märgiline. Keskkonnakriiside süvenedes on tähelepanu looduse hoidmisele ning taastamisele muutunud suuremaks kui kunagi varem. Aastat jäävad tähistama mitmed edusammud Euroopa loodushoius, mis annavad põhjust optimismiks ja innustavad meid jätkama.

17. juunil 2024 võeti vastu looduse taastamise määrus, mis jõustus selle aasta augustis. Rõõmustav on, et Eesti on toetanud Euroopa Liidu looduse taastamise määrust algusest peale ja ka lõpphääletusel

hääletas valitsuse esindaja selle vastuvõtmise poolt. Euroopa jaoks oli see oluline sündmus, sest otsustasime hakata lisaks looduse kaitsmisele seda ka järgmistel dekaadidel suures ulatuses taastama. Õigusakti eesmärk on kehtestada meetmed, et taastada 2030. aastaks 30 protsenti, 2040. aastaks 60 protsenti ja 2050. aastaks 90 protsenti määruses loetletud kahjustatud elupaikadest. Need hõlmavad metsi, rohumaid ja märgalaid, aga ka jõgesid ja järvi.

Kliimaministeeriumi andmete järgi oli 2019. aastal Eestis 60 erinevast elupaigatüübist heas seisukorras 34 ehk 57 protsenti, ebapiisavas 22 ning halvas neli kooslust. Seda on tunduvalt rohkem kui Euroopa Liidus tervikuna, kus soodsas seisus on ainult 15 protsenti elupaigatüüpidest. Viimase aruandluse tulemusena tuleb aastaks 2030 Eestis esialgsete hinnangute järgi taastamismeetmeid rakendada umbes 40 000 hektaril elupaikadel.

Eestis on 2024. aasta jooksul ellu viidud mitmeid olulisi projekte, mis on suurendanud looduskaitse nähtavust ühiskonnas. Jätkunud on soode ja märgalade taastamise programm, mille tulemusel on juba taastatud ligi 10 000 hektarit sooelupaiku. Kliimaminister Yoko Alender kirjutas oktoobris alla Alutaguse rahvusparki laiendamise algatamise otsusele. Laiendusega kindlustame kaitseala sidususe ja kaitseme tõhusamalt ohustatud liike, sealhulgas lendoravat, kalakotkast, laanepüüd, metsist ning karvasjalg-kakku. Alutaguse rahvusparki laiendamisse on viimastel aastatel palju panustanud ELKS-i Alutaguse osakond.

Ka seltsi aastasse mahtus mitmeid olulisi üritusi. 25. jaanuaril 2024 avati Tartu Ülikooli raamatukogus ELKS-i auliikme Kaljo Põllu loomingu näitus „Ilgavene tagasitulek“. See oli ülikooli seitsme galerii algatusena sündinud näituste ja ürituste sarja „Kord ja kaos“ esimene suurem ühisnäitus, millega tähistati Põllu 90. sünniaastapäeva. 28. juunil toimus Tartus Maarja kirikus Eesti II elujõukongress. ELKS-i esimees esindas kongressil keskkonnateemasid. Otsiti vastust küsimusele, kuidas ikkagi saada üle kriisist, muuta maailma võrdsemaks ja õiglasemaks, leevendada üleilmseid keskkonnaprobleeme ja saavutada edu säästliku arengu teel. Seda üritust aitas korraldada ELKS-i Tallinna osakond.

Juuli lõpus toimus Olustveres seltsi kokkutulek ja festival-konverents „Kodukohalähedased looduse õpperajad“. Augustis tähistasime Harku vallas Eesti looduse päeva.

Rõõmustas, et saime KIK-ilt tegevustoetuse aastateks 2024–2026. Oluline ja sisukas töö jätkus mitmes toimkonnas, näiteks kommunikatsiooni- ja metsandustoimkonnas. Järjest olulisemaks muutub ajalootoimkonna tegevus, sest vähem kui kahe aasta pärast tähistame ELKS-i 60. sünnipäeva. Peame juba täna alustama ettevalmistusi juubeliüritusteks. Järgmisel aastal toimub seltsi kokkutuleku ajal ka kongress, kus selts valib endale esimehe ja juhatuse liikmed. Aeg on mõelda väärivatele kandidaatidele.

Aasta 2024 on näidanud, et looduskaitse vajab jätkuvalt ühiskonna tähelepanu ja investeringuid. Kuigi mõned 2024. aasta saavutused annavad põhjust rahuloluks, on kliimamuutuste ja inimtegevuse surve loodusele jätkuvalt suur. Eesti Looduskaitse Selts kutsub kõiki liikmeid ja

loodusesõpru panustama algatustesse, mis aitavad muuta tuleviku veelgi rohelisemaks ja kestlikumaks.

Looduse hoidmine on meie ühine vastutus ja suurim kingitus tulevastele põlvedele.

Eesti Looduskaitse Seltsi aastakonverents

29. novembril 2024 toimus Tartu Ülikooli Oecologicumis ELKS-i aastakonverents. Üritust toetas Keskkonnainvesteeringute Keskus.

Konverentsipäev algas ringkäiguga Oecologicumis. Muuhulgas sai imetleda 20-meetrist taimeseina, mis on Baltikumi kõrgeim.

Pärast lõunapausi kuulati põnevaid ettekandeid. Prof Maarja Öpik rääkis maastikuskaalat arvestavast põllumajandusest. Prof Meelis Pärtel ÖMI botaanika osakonnast kõneles tumedast elurikkusest looduskaitstes. Teadur Kadri Runnel ÖMI zoologia osakonnast käsitles teemat „Loodusmetsad ja nende hoid“.

Pärast jalasirutuspausi arutleti soode teemal. Kaasprofessor Jaan Pärn ÖMI geograafiaosakonnast rääkis maakera soode süsiniku- ja lämmastikuringest, teadur Marko Kohv ÖMI geoloogia osakonnast kõneles aga soode taastamisest.

Konverentsipäeva lõpetas ELKS-i esimees prof Kalev Sepp, kes andis ülevaate seltsi aastast.

Konverentsil kuulutati välja ka ELKS-i uued auliikmed. Sel aastal pälvisid tunnustuse Illi-Maret Uuk (ELKS-i Tartu osakond) ja Anu Sillaots (Tallinna Looduskaitse Selts). Palju õnne!

Värsked auliikmed Anu Sillaots (vasakul) ja Illi-Maret Uuk (paremal) koos seltsi esimehe Kalev Sepaga (vasakpoolne foto). Oecologicumi taimesein (parempoolne foto). Fotod: Tiiu Saar

Jalakasurm ja Tallinna jalakasurma komisjon

Olev Abner, Tallinna Botaanikaia peadendroloog; Tiina Elvisto, Tallinna Ülikooli taimeökoloogia dotsent ja ELKS-i juhatuse liige

Taud nimega jalakasurm ei ole Eestis uustulnuk. Esimene suurem kahjustuste laine levis 1930. aastatel, mil sellest kirjutas Elmar E. Leppik (Lepik, 1939; Lepik, 1940). Haiguse esilekutsujaks oli seen jalaka-siugsuu (*Ophiostoma ulmi*).

Teise kahjustuslaine algus Tallinnas on täpselt dokumenteerimata, aga tõenäoliselt hukkusid esimesed jalakad Tallinnas väikeste kolletena 1990. aastatel. Nüüd põhjustas puhangu seen nimega uus jalaka-siugsuu (*Ophiostoma novo-ulmi*), kes nimetati vastavalt levialale Euraasia rassiks (EAN) ja Põhja-Ameerika rassiks (NAN). Hiljem nimetati needsamad seenerühmad ümber *O. novo-ulmi* alamliikideks, vastavalt *O. novo-ulmi* subsp. *novo-ulmi* ja *O. novo-ulmi* subsp. *americana* (Brasier & Kirk, 2001). Tallinnas on alates 2013. aastast tuvastatud agressiivsema alamliigi subsp. *americana* kahjustused (Jürisoo jt, 2021).

Tallinnas algas jalakasurma uus levik kahe koldena. Esimene kolle tehti kindlaks Kopli kalmistupargis ja selle lähiümbruses. 2006. aastaks olid esimesed puud kuivanud (foto 1) ning järgmiseks aastaks maha võetud. Järgmisel kümnemakonnal aastal langes kalmistul jalakaid puistust välja ühe- või mõnekaupa. Veidi hiljem kuivasid esimesed puud maabussijaama kandis, alguses K. Türnpu tänava juures ja siis kiiresti mõne aastaga ka Tartu maantee ja Jakobi tänava vanades hoovides.

Aastatel 2015–2016 algas jalakasurma kiire levik üle kesklinna linnaosa. Mitmete haruldaste puudega Hirveparki jõudis jalakasurm 2015. aastal, mil suri kollaste lehtedega harilik jalakas 'Lutescens', järgmisel aastal inglise jalakas 'Purpurea', hiljem järjest harilikud jalakad (ka üks puu sordist 'Crispa'), 2022. aastal hukkus võimas künnapuu.

2023. aastaks oli jalakasurm levinud Tallinna äärelinnadesse, hulk jalakasurmast kahjustatud puid leiti Kadrioru pargist.

Kuna tegemist on puudele ohtliku kiiresti leviva haigusega, otsustas Tallinna Linnavalitsus kokku kutsuda jalakasurma komisjoni. Komisjoni koosseisu kuulusid Eesti Maaülikooli metsapatoloogia professor Rein Drenkhan, Tallinna Botaanikaia peadendroloog Olev Abner, Luua metsanduskooli arboristiõppe üksuse õpetaja Aino Mölder, Eesti Maaülikooli lektor Liina Jürisoo, kes kaitses oma doktoritöö just jalakasurma leviku ja kahjustuste kohta Kirde-Euroopas, Kadrioru Seltsi esindaja Kadi Keskküla, Eesti Arboristide Ühingu ja Eesti Looduskaitse Seltsi esindajad, Kadrioru pargi juhataja Ain Järve, Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalameti juhataja Jaan Tarmak, Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalameti haljastus- ja keskkonnaosakonna juhataja Kristiina Kupper, Tallinna Keskkonna Valitsuse linnakeskkonna osakonna juhataja Aigar Palsner ja keskkonna valdkonda kureeriv Tallinna abilinnapea Vladimir Svet (Tallinna Linnavalitsus, 2023). ELKS nimetas oma esindajaks komisjonis Tiina Elvisto. Komisjon asus tööle septembris 2023 ja pidas mitu koosolekut.

Jalakasurma põhjustav seen uus jalaka-siugsuu (*Ophiostoma novo-ulmi*) levib nakatunud puult teistele puudele peamiselt puitu söövate putukate, eelkõige maltsaüraskite (*Scolytus* sp.) abil. Ürasklaste lennukaugus oleneb tuule tugevusest ja suunast. USA-s on mõõdetud väike-maltsaüraski (*S. multistriatus*) lennukauguseks taganttuule korral kahe tunniga 7 miili ehk umbes 11 km (Conley, 2003), sama liigi isendeid feromoonpüünisega meelitades on lennukauguseks mõõdetud 30 m kuni 6 km (Wollerman, 1979).

Tallinnas 2019. aastal läbi viidud maltsaüraskite feromoonpüüniste abil teostatud seire tulemustel leiti vaid ühe liigi, jalaka-maltsaüraski (*Scolytus triarmatus*) isendeid (Jürisoo, 2019).

Seene eosed viiakse ühelt puult teisele peamiselt noorte maltsaüraskite küpsussööma ajal. Maltsaüraskite elutsükkel sõltub õhutemperatuurist ja kuumadel suvedel võib üraskitel areneda veel teinegi põlvkond ning sügisel nakkuda uued puud. Soojadel talvedel jääb ellu rohkem üraskite valmikuid (Jürisoo jt, 2021).

Puude ridades ja rühmades võib jalakasurma põhjustav seeneniidistik levida mööda puude juuri ühelt jalakalt teisele. Kui seeneniidistik on tunginud puiduossa, hakkab puu oma kaitseks tootma keemilisi ühendeid, mis aga ummistavad juhtsooned puu puiduosas ning oks sureb. Haiguse edenedes sureb kogu puu.

Jalakasurma leviku pidurdamise meetoditest linnaruumis on tähtsaim värskelt nakkunud puude kiire avastamine ja raie. Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalameti haljastuse osakond töötas läbi ja esitas ettepanekud Tallinna Linna Volikogu 11.02.2021 määruse nr 2 „Raie- ja hoolduslõikusloa andmise kord“ muutmiseks nii, et nakatunud puud saaks võimalikult kiiresti linnaruumist eemaldada. Vastavad parandused määruses jõustusid 28.05.2024. Ettepanekuid ja täiendusi arutas enne nende määrusesse lisamist ka jalakasurma komisjon.

Jalakasurma tõrjeks süsteemsete fungitsiididega on tehtud palju katsetusi ja on saavutatud ka teatavat edu, vastavad kemikaalid süstitakse puude tüvesse või viiakse mulla kaudu juurtesse (Stipes, 2000). Paljudes riikides, sealhulgas Eestis, on selliste preparaatide kasutamine linnas keelatud.

Jalakasurma tõttu hukkunud puu Kopli Kalmistupargis, 19.07.2006. Foto: Olev Abner

Jalakal elutsevate maltsaüraskite väljapüüki feromoonpüünistega loetakse ebakindlaks meetodiks, mis võib mardikad laialdasemalt alalt kokku meelitades hoopiski kahjustuskollet laiendada ja mardikate arvukust suurendada (El-Sayed *et al.*, 2009).

Häid tulemusi on andnud igakevadine tervete jalakate vaksineerimine seeneliigi *Verticillium albo-atrum* WCS850 eosmassiga – preparaadiga Dutch Trig[®], mille järel on suurenenud jalakate resistentsus *O. novo-ulmi* suhtes (Scheffer, 1990; Elgersma *et al.*, 1993); seda biotörje meetodit kasutatakse Hollandis, Saksamaal, Rootsis, Kanadas ja USA-s (Voeten *et al.*, 2009; Postma *et al.*, 2014).

Jalakasurma komisjoni eestvedamisel koostasid Tallinna Botaanikaia dendroloogid teisi dendrolooge ja arboriste kaasates esialgse Tallinna avalikes parkides ja haljasaladel ning botaanikaaias kasvavate väärtuslike vaksineerimist väärivate jalakaliste nimekirja, milles on 19 künnapuud (*Ulmus laevis*), 13 harilikku jalakat (*U. glabra*) ja 12 hariliku jalaka sortide isendit, 3 põldjalakat (*U. minor*) ja 1 korgijalakas *U. minor* var. *suberosa*, 2 hilisjalakat (*U. serotina*), üks väikeselehine jalakas (*U. parvifolia*), 4 inglise jalaka (*U. xprocera*) sordi 'Purpurea' isendit, 5 ameerika jalakat (*U. americana*), 4 kaljujalakat (*U. thomasi*), 7 jaapani jalakat (*U. japonica*) ja 8 hõlmist jalakat (*U. laciniata*). Jalakasurma komisjoni ettepanekul tehti esimesed sammud Hollandist vaktsiini tellimiseks.

2024. aasta kevadel vahetus Tallinnas linnavõim, vahetusid ametnikud ja jalakasurma komisjoni tegevus lõpetati. Vaktsiini tellimine takerdus paberimajanduse taha, luba vaktsiini Eestisse toomiseks ja kasutamiseks ei saadud.

Jalakasurma komisjoni liikmed on levitanud teadmisi haigusest. Nii on haiguse levikust Eestis rääkinud metsapatoloog Liina Jürisoo (Jürisoo, 2024; Ojaperv, 2024; Piir, 2023). Tallinna linn on välja andnud teabematerjali selle kohta, kuidas ära tunda jalaka perekonna Eestis kasvavad liigid harilik jalakas ning künnapuu, mille järgi tuvastada jalakasurmaga nakatunud puud, kuidas taotleda raieluba nakatunud puude mahavõtmiseks ning kuidas taotleda puude asendamise toetust (Tallinna Linnavalitsus, 2024).

Kasutatud allikad:

Brasier, C. M., Kirk, S. A., 2001. Designation of the EAN and NAN races of *Ophiostoma novo-ulmi* as subspecies: their perithecial size differences and geographical distributions. – *Mycological Research*, 105, 547–54.

Conley, G, 2003. European Elm Bark Beetle and Dutch Elm Disease in Seattle *Scolytus multistriatus*, Order Coleoptera, Family Scolytidae. – *Scarabogram*, January 2003, New Series No. 273, pp. 2–4.

Elgersma, D. M., Roosien, T., Scheffer, R. J. 1993. Biological control of Dutch elm disease by exploiting resistance in the host. In: Sticklen, M. B., Sherald, J. L. (eds.). *Dutch Elm Disease Research*. New York, NY, Springer, 188–192. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-6872-8>

El-sayed, A. M., Suckling, D. M., Byers, J. A., Jang, E. B., Wearing, C. H. 2009. Potential of 'Lure and Kill' in Long-Term Pest Management and Eradication of Invasive Species. – *Journal of Economic Entomology*, 102, 815–835. <https://doi.org/10.1603/029.102.0301>

Jürisoo, L, 2019. *Maltsaüraskite (Scolytus sp.) arvukuse monitooring ja nende leviku vähendamine Tallinnas*. Lepinguline töö. Tellija Tallinna Keskkonna- ja Kommunaalamet.

Jürisoo, L, 2024. Jalakasurma lai levik sunnib linnahaljastust mitmekesistama. *Rahvusringhääling. Novaator*. <https://novaator.err.ee/1609445861/jalakasurma-lai-levik-sunnib-linnahaljastust-mitmekesistama>. Allikas: „Vikerhommik“, küsisid Margit Kilumets ja Sten Teppan.

Jürisoo, L, Padari, A., Drenkhan, R. 2021. Jalakasurma levikust ja ohtlikkusest Eestis. – *Forestry Studies*. Volume 74 (2021): Issue 1 (December 2021), 88–111

Lepik E, 1939. *Jalakasurma levikust Eestis*. Tartu Ülikool. Taimehaiguste-katsejaam. Separaat.

Lepik, E. 1940. Miks kuivavad meie jalakad? – *Postimees*, 16.06.1940, 5.

Ojaperv, V. 2024. Surmaga lõppev seenhaigus! Tallinnas üle käte lastud jalakasurm murrab puid kõikjal Eestis. – *Maaleht*, 08.09.2024. <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/120319297/surmaga-loppev-seenhaigus-tallinnas-ule-kate-lastud-jalakasurm-murrab-puid-koikjal-eestis>

Piir, R. 2023. Kadrioru jalakaid laastav puuhaigus vohab üle kogu Eesti. Eesti *Rahvusringhääling. Novaator*. <https://novaator.err.ee/1609048343/kadrioru-jalakaid-laastav-puuhaigus-vohab-ule-kogu-eesti>

Postma, J., Goossen-van de Geijn, H., Schraven, R. 2014. Biological control of Dutch elm disease. – *Proceedings of the IOBC Working Group "Biocontrol of Plant Diseases"*, Sweden, 15–18 June 2014. Uppsala, 221–222.

Scheffer, R. J. 1990. Mechanisms Involved in Biological Control of Dutch Elm Disease. – *Journal of Phytopathology*, 130, 265–276. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0434.1990.tb01177.x>

Stipes, R. J. 2000. The Management of Dutch Elm Disease. In: Dunn, C. P. (ed.). *The Elms: Breeding, Conservation, and Disease Management*. Boston, Springer, 157–172. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4507-1_9.

Tallinna Linnavalitsus. 2023. Tallinn kutsub kokku jalakasurma komisjoni. 06.09.2023. *Tallinna linna koduleht. Uudised*. <https://www.tallinn.ee/et/uudis/tallinn-kutsub-kokku-jalakasurma-komisjoni>

Tallinna Linnavalitsus. 2024. Jalakasurmaga nakatunud puude raie. *Tallinna linna koduleht. Haljastus*. <https://www.tallinn.ee/et/jalakasurm>

Voeten, J., Postma, J., Cornelissen, B., Houterman, P., Geijn, H. G. de, Goossen-van de Geijn, H. 2009. Biological control of Dutch elm disease. – *Gewasbescherming*, 40, 3, 130–130.

Wollerman, E. H., 1979. Attraction of European elm bark beetles, *Scolytus multistriatus*, to pheromone-baited traps. – *J. Chem. Ecol.* 5, 781–793. <https://doi.org/10.1007/BF00986563>

Orissaare staadioni tamme tähelend

Leo Filippov, puude hoidja ja kaitsja Sõrvemaalt, ELKS-i Saaremaa osakonna liige

Seda tamme teadsid ja teavad Saaremaal Orissaare piirkonnas pea kõik elanikud, sest puu kasvab kooli staadioni keskel. Koolilapsed on pidanud sportimisel selle tamme kohalolekuga vähemal või rohkemal määral arvestama juba aastast 1951. Küll on tammepuu jalgpallimängus lisamängijaks, jääb ette ilusale otselöögile või siis võimaldab mängijatele lisaöödu andmist. Nii mõnigi lendu visatud spordivahend või muu ese on puuvõraste kinni jäänud või lennusuunda muutnud. Nii vihmastel kui kuumadel päikeselistel päevadel on võimalik puu laia võra alt päästvat varju leida. Lapsed on põlvkondade kaupa ikka ja jälle selle tamme otsa roninud.

Puu tähelend algas 2015. aastal, kui Eestist esitati esmakordselt Euroopa aasta puu konkursile oma puu – Saaremaal Orissaare staadioni keskel kasvav suur tammepuu. Sellel konkursil ei ole olulised puu mõõtmed ega ilu, vaid tema lugu ning seotus inimeste ja kohaliku kogukonnaga. Tegemist peab olema nn kogukonnapuuga, kes läheb paljudele inimestele korda ja aitab kohalikel elanikel eluga paremini toime tulla.

Tol aastal oli konkursile üle Euroopa esitatud kokku 7 nominenti. Ja kohe varakevadel, 20. aprilli 2015. aasta hilisõhtul pärjati Eestist esitatud tammepuu Brüsselis 2015. aasta Euroopa aasta puu tiitliga! Seda märgiti korduvalt ära rahvusvahelises meedias ja teadet võimendati maailma jalgpalliringkondades. Teadaolevalt ei ole maailmas teist sellist jalgpalliväljakut, kus keset mänguala kasvab suur ja võimas puu.

Konkurss mainekale tiitlile oli väga tihe. Üle-euroopaline hääletamine oli lõpus päris hasartne. Kogu Eestis elati hääletusele kaasa. Orissaare jalgpallitamme aitasid tiitlivõidule ka Euroopa ja maailma jalgpalliringkondades tähelepanu leidmine ning hääletamisel osalemine. Rahvusvahelist kõmu tekitas see nähtus jalgpalliväljakul, et alati on jalgpallimängu kaasatud 23. mängija – jalgpallitamm. Mängupositsioonilt on mängija nr 23 nimega Tamm väljakul alati kaasa mängimas keskkaitstjana, kes kas takistab otsesõotu või siis võimaldab taktikalist lisapõrget.

Orissaare tamme esitamist mainekale Euroopa konkursile korraldas arborist Heiki Hanso, kes on ka ise Orissaarest pärit. Tamme tähelennule aitas kaasa ka edu ühel teisel konkursil. Nimelt valisid Eesti Päevalehe lugejad 2012. aastal konkursil „Eesti ime“ Orissaare staadioni koos selle keskel kasvava suure tammega konkursi seitsme finalistide hulka.

Kuuldavasti soovivad Eestit külastavad kuulsad jalgpalliklubid ja mängijad erakordset mänguolukorda väljakul oma silmaga näha ning väljakul mängus osaleva ääretult rahuliku ja püsiva 23. mängijaga suhelda. Pärast rahvusvahelist jalgpallimängu Orissaare staadionil veel mängitud ei ole, aga Eesti tasandil on toimunud mitmeid olulisi pallimänge. Näiteks on seal toimunud sõpruskohtumine kohaliku võistkonna ja Eesti Jalgpalliliidu tähtede võistkonna vahel.

Suvisel külalisterohkel ajal võib staadionitamme ehk nn jalgpallitamme läheduses pidevalt inimesi märgata. Uudistatakse, pildistatakse, paitatakse puud ja arutatakse selle üle, kuidas võiks 23.

mängijat edukalt oma meeskonna kasuks rakendada. Mõni uudistaja jääb puu läheduses päris kauaks mõttesse, hinnates silmadega tammekuulsust ning ehk ka mõteldes puu elukaarele ja tulevikule. Soodsates kasvutingimustes (ja kultuurioludes) võivad tammed kasvada kuni 1500 aasta vanuseks. Orissaare jalgpallitamme vanuseks on hinnatud ligi 150 aastat.

Tegemist ei ole mitte ainult loodusliku vaatamisväärsusega, vaid ka kultuurinähtusega. Tegu on olukorraga, kus inimene on suutnud leppida teise liigi kohalolekuga sellises paigas, kus too ei peaks mitte kuidagi olema.

Kohaliku pärimuse järgi algab tamme kuulsusrikas jalgpallimängijakarjäär 1949. aastal, kui hakati kavandama koolile suurema spordistaadioni rajamist. Enne seda oli tamme ümber väiksem mänguala. Laiendamistöde käigus selgus, et just keset kavandatud staadioni kasvab täies elujõus ilus kõrge ja suure läbimõõduga tamm. Projekti järgi ei tohtinud staadioni keskele midagi kasvama jääda. Raiemehed ei tihanud suure puu kallale kirveste ja käsisaagidega minna. Siis otsustati tamm tolle aja suurima traktori, Stalinetsi buldooseriteraga ümber lükata. On räägitud ka kahe traktori kasutamisest. Prooviti nii ja naa, aga tammepuud küliti ei saadud. Võimsad juured ei andnud järele ja olid pinnases kindlalt kinni. Prooviti ka terastrossiga kõrgemalt kinnitades puud pikali saada. Ka see ei õnnestunud, sest terastrossid katkesid.

Traktoriga nügimisest jäid puu tüvele mitmed sügavad haavad ja rohkesti kraabiti maha tüve kaitsvat koort. Edaspidises elus ei suutnud puu talle tekitatud haavu kinni kasvatada ja ajapikku pääses teda mädandama eluohtlik pruunmädanik. Saadud vigastuste ja laguseene tõttu on puul praegu näha juurekaelalt 0,5 m laiune ja ülespoole kitsenev ligi 2 m kõrgune lõhe ning seest tühi tüveosa. Puutüve sisemus aina mädaneb, aga vapper tamm peab veel vastu. Rinnakõrgusel on tüvel eluskude säilinud u 80% übermõõdust ja seda kohati ainult 7–10 cm paksuselt. 2023. aastal tegid arboristid tammele vabatahtlikult võra mahtu ja kaalu tasakaalustava hoolduslõikuse, et puu vigastatud tüvel oleks võra tõttu vähem pinget. Sellega vähendati ka tamme kõrgust ja võra ulatust. On lootust, et vähendatud võraga peab staadionitamm veel aastaid tormituultele vastu.

2024. a sügisel mõõdeti Euroopas ainulaadse asukohaga tammepuu tüve übermõõduks 1,3 m kõrguselt 4,41 m, sellele vastav tüve diameeter on 140,45 cm. Tamme kõrguseks mõõdeti u 16 m ja võra läbimõõduks u 18 m. Tammedele on omane taastada elusvõra ja kasvatada tüve läbimõõtu kõrge eani. Soovime, et ligi 150-aastase Orissaare staadioni jalgpallitamme elutee jätkuks veel palju aastaid, nii et temast saaksid rõõmu tunda paljud kohalikud ja uudistajad nii lähemalt kui kaugemalt.

Orissaare jalgpallitamm. Foto: Leo Filippov

2024. aastal oli harilik tamm Eestis aasta puuna suurema tähelepanu all. Soovime Eestimaa paljudele väärikatele tammedele pikka iga ja head kestmist!

Noored loodusesse

Ülle Anier, ELKS-i Antsla osakonna esimees

Antsla Gümnaasiumi, Muhu Põhikooli ja Tõrva Gümnaasiumi õpilased käisid 2024. aasta oktoobrikuu lõpus GLOBE retkel Viljandimaal. Retkejuht oli Ülle Anier.

Meie eesmärk oli külastada Viljandi Linnaraamatukogus asuvat Ameerika nurka. Hubane ja külalishalke teabepunkt asub raamatukogu teisel korrusel ning pakub inimestele ingliskeelseid trükiseid ja multimeediamaterjale, sealhulgas Ameerika kirjandusklassikat, lasteraamatuid, teatmeteoseid USA ajaloo ja kultuuri kohta, DVD-sid, CD-sid, ajakirju ja andmebaase. Kuna raamatukogu oli kuni keskpäevani seotud nõidusliku *halloween*'iga, siis käidi esmalt hoopis Olustvere lossipargis, kus räägiti eestimaistest taimeliikidest, mida võrreldi võõrliikidega. Pöörati tähelepanu samblike tähtsusele looduses ning samblike ja õhukvaliteedi seosele.

Orioni tähetornis said lapsed teha praktilisi töid Oskar Noorkõivu juhendamisel. Õpilased said teadmisi universumist ja kliimamuutustest ning teha praktilisi tegevusi.

Viljandi Linnaraamatukogu külastamise teine põhjus oli, et 2025. aasta on raamatuaasta. Viljandi Linnaraamatukogus on fantastiline kollektiiv. Nad tutvustasid oma raamatukogu nii suure põnevusega, et nii mõnelgi õpilasel tekkis huvi minna kodukoha raamatukokku ja vaadata, kas ka seal on sellist põnevust. Suur tänu Taimi Veedlale (USA saatkonna majandusspetsialist), Valli Tamsalule (Viljandi Ameerika nurga koordinaator) ja Triin Männikule (Ameerika avaliku kaasamise assistent Tallinnas)!

Linnaraamatukogus ja Ameerika nurgas tegime kolmele koolile lühitutvustuse GLOBE tegemistest ja erinevatest sfääridest. Veel rääkisime viimastest põnevamatest GLOBE'iga seotud sündmustest ning tegime reklaami, et kui olla aktiivne GLOBE-s osaleja, siis on sul huvitavaid võimalusi oma koolielu rikastamiseks. Kuna eesmärk oli teha atmosfääri uurimiseks mõõtmisi, siis rääkisime üle ka mõõteriistade nimetused ja nende tööpõhimõtted. Eraldi tahan kiita Antslast 7.a klassi õpilast Mariel Meeksi ja Tõrvast Amina Berezhnat, kes meie vaatlustulemused Viljandi lossimägedes sisestasid ja GLOBE'i saatsid. See on tore näide eestlaste ja ukrainlaste koostööst.

Vaatlusandmete võrdlused tegime kõrgel lagendikul ja sügaval orus mõõtes. Temperatuuride vahe oli 2 kraadi, orus oli soojem, õhurõhu näitaja ja õhuniiskus olid orus suuremad, aga pilved olid siiski lagendikul ja orus samad.

Kiidame ja täname lapsi, õpetajaid ning ukrainlaste tugiisikut Tõrva koolist, kes osalesid GLOBE UA retkel, bussijuhte ja Rene Tarendit Veski pubist, kellelt saime toitlustuse.

Täname GLOBE Eestit ja USA saatkonda Eestis, kes meie retke rahastas.

Mõtisklus pärast kohtumist Keskkonnaametiga

Malle Peedel, ELKS-i Tartu osakond

ELKS-i Tartu osakonna liikmed kohtusid 30. oktoobril 2024 Keskkonnaameti Tartu osakonna töötajatega. Kohtumise eesmärk oli saada ülevaade Tartu linna kaitsealadest, sh Natura 2000 aladest, kaitstavatest üksikobjektidest, püsielupaikadest ja kaitsealustest liikidest. Keskkonnaameti Tartu osakonna töötajad Maris Liiv ja Kaisa Triin Tombak andsid Tartu linna looduskaitsest põhjaliku ülevaate.

Kohtumisele tulnutele oli meeldivaks üllatuseks, et Tartu linnas on 2024. aasta seisuga 11 kaitseala ja 5 Natura 2000 ala ning 25 esimese kaitsekategooria liikide püsielupaika (10 taime- ja 15 linnuelupaika). Üllatav, aga samas uhkust tundma panev, oli info, et Tartus on kotkaste ja musttoonekure püsielupaigad. Lisaks nendele püsielupaikadele on Tartu linnas veel 152 teise kaitsekategooria liikide püsielupaika, sh 83 taimeliikide ja 66 loomaliikide püsielupaika (neist 8 on kanakulli püsielupaigad) ja 3 samblaliikide püsielupaika. Tartus on isegi jäälinnu püsielupaik!

Samas kuulsime, et Tartu linn avaldab suurt koormust liigirikkale looduskeskkonnale. Ka siinsed Eesti Looduskaitse Seltsi liikmed on märganud, et elamud tungivad linna parkidesse ning linna ümbritsevatele metsa-, niidu- ja põllualadele. Paneb imestama, et Tartus on riikliku kaitse all ainult kaks parki – Toomemägi ja Raadi park. Tartus on aga veel terve rida parke, nt Forseliuse park, Holmi park, Vanemuise ehk Hurda park, Sanatooriumi park ja Kanali park, mis võiksid olla kohaliku kaitse all.

Looduskaitseaduse üks eesmärke on kultuurilooliselt ja esteetiliselt väärtusliku looduskeskkonna või selle elementide säilitamine. Tartu linna tuntumate parkide kaitse alla võtmise eeldus olekski ajaloolis-kultuuriline väärtus ja – nagu selgub looduskaitseadusest – see, kui loodusobjekt võetakse kohaliku omavalitsuse tasandil kaitse alla planeeringu alusel. Loodusobjekti kohaliku kaitse alla võtmise menetluse algatab ja viib läbi kohalik omavalitsus.

Tartu linna rohepöörde eesmärkide loetelust ei leia jõulist olemasolevate parkide jt haljasalade säilitamist ega puude-põõsastega rikastamist; pigem loeme ajalehest kiidulaulu rohepöördele – Uueturu pargi lilleniidule. Siinsed Eesti Looduskaitse Seltsi liikmed ei mõista, miks teised linna pargid ei vääri esiletõstmist nende viidastamisega ja miks neid ei varustata vajalike infostendidega, et nii linnaelanikud kui ka turistid saaksid lugeda nende parkide ajaloolis-kultuurilisest tähtsusest.

Seltsi Tartu osakonna liikmed on murelikud, sest linnas pööratakse vähem tähelepanu olemasolevate rohealadele, keskendudes hoopis uute ehitiste rajamisele ja seda kas või rohealade arvelt. Põhjus näib olevat lihtsalt see, et ehitused toovad linnale raha.

Rahvuspargid – Yellowstone'ist Alutaguseni

Hanno Zingel, Kliimaministeerium

Kaheksateistkümnenda sajandi lõpuks olid Uue Maailma noored riigid eesotsas Ameerika Ühendriikidega jõudnud murdeikka. Nad otsisid oma lugu, millega algsest emamaast eristuda. Selle loo leidsid nad oma uue kodumaa monumentaalsest, veel puutumata loodusest, mägedest, koskedest ja koobastest. Nii sündisidki esimesed rahvuspargid just Ameerika Ühendriikides, Austraalias ja Kanadas. 1. märtsil 1872 allkirjastas USA president Ulysses S. Grant seaduse maailma esimese rahvuspargi – Yellowstone'i – loomiseks. Vaid kaks aastat varem oli piirkonda esmakordselt kirjeldatud. Selline otsustusprotsessi kiirus räägib suurest ühiskondlikust nõudlusest.

Euroopas, kus sellised identiteediotsingud olid leebemad, jõuti rahvusparkide kui loodusemälestusmärkideni pisut hiljem, paljuski rahvusromantismi lainel. Nii loodi esimesed rahvuspargid Euroopas alles möödunud sajandil, 1909. aastal Rootsi Kuningriigis. Suurim erinevus Euroopa ja Uue Maailma rahvusparkide vahel on vast see, et viimaste puhul on inimasustus rahvuspargis välistatud, mis kahtlemata ei tähendanud sealsetele pärismaalastele midagi head.

Eesti esimese rahvuspargi, Lahemaa sündi andis kaua oodata – küll aga võime öelda, et Lahemaa loomine aastal 1971 oli palju enamat kui loodushoiu edulugu. Rahvuspark NSVL-i nimelises impeeriumis, kus rahvusi suure nõukogude rahva kõrval teadaolevalt ei eksisteerinud, oli juba ise omaette suur ime. Tollane looduskaitse Eestimaal oli suures osas (muidugi varjatult) püüdnud kaitsta oma maad võõrvallutajate ja neile omase lagastava koloniaalpoliitika eest. Ühine eesmärk võõra võimu kiuste hoida ja säilitada tükikest meie kultuuri- ja looduspärandit tõi kokku eestimeelsed teadlased, poliitikud ning loome- ja majandusinimesed. Lahemaad võime tõesti nimetada rahvuspargiks selle kõige laiemas mõttes – selle loomisele aitas ja elas kaasa pea kogu meie rahvas. Ja tulemus, ligi 700 ruutkilomeetri sulgemine kaevandustele, mürgitamisele ja joogivee saastamisele, andis olulise tõuke eestlaste rahvusliku eneseteadvuse tõusule okupeeritud kodumaal. Ilma Lahemaata oleks meie tänane vabariik märksa kurvem, hallim ja ehk väiksemgi.

Esmakordselt mõeldi Eestis rahvuspargi loomisele aga juba 1920. aastate alguses, mil Tartu Ülikooli juures asuval Eesti Looduseuurijate Seltsil oli idee luua Virumaale Alutaguse piirkonda Eesti esimene rahvuspark. Seltsi juhtfiguurid Tartu Ülikooli professorid Bucholtz ja Piiper külastasid Paasvere ümbruskonna loodusmaastikke ning olid nähtust suures vaimustuses. Selts esitaski Vabariigi Valitsusele ettepaneku rahvusliku pargi asutamiseks, ideed toetas ka botaanik ja Eesti looduskaitseüsteemi üks rajajatest Gustav Vilbaste. Nii tegi ta aastal 1931 ettepanekud kahe meie suure loodusmaastiku kaitse alla võtmiseks. Üks neist oli tehtud Pedaja jõe alamjooksu soometsade-rabade-luhtade säilitamiseks, teise sisuks oli üleskutse tagada Alutaguse põlismetsade-soode kaitse. Alam-Pedja kaitseala, ala, mis muuhulgas kaitseb Tartu linna ulatuslike üleujutuste eest, tähistab tänavu oma kolmekümnendat juubelit; Alutaguse rahvuspargi sünni on võtnud aega märksa rohkem – nagu teame, lükati plaan toona paljuski majanduslikel põhjustel kõrvale.

Idee Ida-Virumaa loodust ja kultuuripärandit rahvuspargina vääridada käidi taas välja 2017. aasta lõpus Keskkonnaministeeriumis. Aastal 2018, Eesti Vabariigi sajandal juubeliaastal, sündiski lõpuks Alutaguse rahvuspark, meie noorim rahvuspark Ida-Eesti tüüpiliste ja haruldaste soo-, metsa- ja rannikumaastike ning pärandkultuuri kaitseks.

Aastal 2018 loodi rahvuspark eelkõige Virumaa suurte sookaitsealade baasil. Kahe aasta pärast tegi Eestimaa Looduse Fond ettepaneku liita kaitsealaga ka ümbritsevad väärtuslikud riigile kuuluvad metsaalad, et saaksime tulevikuski rääkida mitte ainult soodest, vaid ka põlistest Alutaguse laantest. Käesoleva aasta sügisel algataski kliimaminister Yoko Alender Alutaguse rahvuspargi laiendamise. Plaani kohaselt hõlmatakse rahvusparki ligikaudu 170 ruutkilomeetrit kaitsepiirita metsa- ja sooalaid riigimaadel; uusi kaitseta eramaid sisaldub ettepanekus 0,24 ruutkilomeetrit. Laienemisetpanek hõlmab ka rahvuspargiga piirnevad, juba olemasolevad kaitstavate liikide püsielupaigad.

Ettepanekuga tagatakse muuhulgas parem kaitse enam kui kuuekümmele ohustatud ja kaitstavale liigile. Nende liikide hulgas on nii neid, keda teame vähemalt nimepidi, kui neid just kohanud pole, näiteks kalakotkas, metsis, lendorav, must-toonekurg, kui ka neid, kelle puhul on mõnikord raske arugi saada, kas tegemist on taime, looma või seenega, näiteks punalamesklane, must-seenesultan, männisinelane või läik-kiilsirbik. Nad kõik on aga põneva elukäiguga unikaalsed olendid, kes on kohanenud eluks Alutaguse taigailmelistes metsades.

Laiemisprotsessi veab Keskkonnaamet, kes laiendamise algatamise otsusele tuginedes koostab eelnõu ja viib läbi selle avalikustamise. Alates 2020. aastast on laienduspiirkonnas juba kehtinud ranged piirangud, alanud protsessi käigus täpsustuvad kaitsepiirid ja kohalikud inimesed saavad piirangutest täpsema ülevaate. Alutaguse rahvuspargi laiendamise lõpliku otsuse langetab Vabariigi Valitsus.

Rahvusparkide loomise mõtte on hoida ja tutvustada meie kodumaale kõige iseloomulikumaid alasid, kus on olemas piirkonnale ja kogu Eestile tüüpiliste loodus- ja kultuuriväärtuste kontsentreeritud kogum. On oluline, et rahvusparkide võrgustikus oleksid esindatud erinevatele Eesti piirkondadele omased loodus- ja kultuuriväärtused.

Alutaguse, Eesti ajalooliselt suurimate okasmetsade ja soode piirkond, on ka looduslikuks üleminekualaks Euroopa ja Aasia vahel – siin asub geograafiline piir taigametsavööndi ja Euroopa segametsavööndi vahel.

Siia jäävad muu hulgas Eesti pikim liivarand ja unikaalne Smolnitsa luitestik Peipsi põhjarannikul, Eesti suurima vooluhulgaga Narva jõgi koos vanajõgede ning luhtadega Struugal, Eesti suurima järvede tihedusega maastik Kurtnas, Eesti ainsad mandriluited ehk kriivad Agusalus ning Põhja-Euroopa üks suurimaid soostikke Puhatu.

Piirkonna elustik on rikas, siin leidub küllaga loodusharuldusi: loomariigist lendorav, rabapüü, hunt, karu, ilves, kalju-, meri-, madu- ning kalakotkas, metsis, must-toonekurg, mudakurvits, mustsaba-vigle, heletilder, taimeriigist ida-võsalill, lääne-mõõkrohi, sinine emajuur ning 17 liiki orhideesid, sh lehitu pisikäpp, ainulehine soovalk ja väike käopõll.

Piirkond on rahvuspargile kohaselt kultuurilooliselt väga mitmekesine: tegemist on kiviajast alates asustatud piirialaga, kus ajalooliselt on omavahel kokku puutunud erinevad rahvad, usundid ja kultuurid, muuhulgas poluvernikud ja vanausulised. Alutagusele jäi ka väikese soome-ugri rahva, vadjalaste ajalooline asuala. Rahvuspargis asub nende sajanditepikkune matmispaik, Eesti suurim kääbaskalmistu. Vadja keelt (keelt, mille enne selle peaaegu lõplikku hääbumist salvestas vadja keele sõnaraamatusse meie suurim keeleteadlane Paul Ariste) kohtab täna veel üksikutes Alutaguse kohanimedes. Üheks rahvuspargi ülesandeks on meile meelde tuletada selle põneva rahvakillu lugu ja hoida tema mälestust.

Rahvuspark hoiab ka üht teist olulist kildu meie ajaloost. Alutaguse sood on tänu ohtratele soorauakogumitele olnud ajalooliselt oluliseks rauamaagiallikaks. Just siin on soode äärtes säilinud enim teadaolevaid juba muinasajast kasutusel olnud rauasulatuskohti Eestis. Kui lisada siia veel fakt, et ka kõige vanemad pärimused Kalevipojast pärinevad just Alutagusest, siis võime öelda, et pärandit, mida hoida, uurida ja avastada, on siin piirkonnas pea lõputult.

Ida-Virumaa oma erilise looduse ja mitmekülgse kultuuriga on palju enam kui vaid üksluine tööstuspiirkond. Algatatud Alutaguse rahvuspargi laiendamine aitab paremini mõista, hoida ja tutvustada siinse piirkonna väärtusi tervikuna.

Kitzbergi ja Pärnu osakonna ühine retk ajaloolisel Mulgimaal

Tiiu Pärn, ELKS-i Pärnu osakonna esimees

Seltsi Kitzbergi ja Pärnu osakonna ühised loodus- ja kultuuriretked on toimunud juba alates 2016. aastast. Selle ajaga on kujunenud traditsioon, kus retke ettevalmistamine toimub üle aasta kas Kitzbergi või Pärnu osakonna poolt. Tänavune ühine retk toimus ajaloolisele Mulgimaale. Eesmärgiks oli tutvuda Lääne-Mulgimaa väärtustega. Kitzbergi osakonna juht Rein Mägi oli kokku pannud kava, mille järgi saime tutvuda Halliste ajaloolise kihelkonnakeskuse, Sakala kõrgustiku, Mulgi külastuskeskuse, Taagepera lossi ja Seedri puukooliga.

Pärnakad ühinesid Kitzbergi rahvaga Abjas pühapäeva, 8. septembri hommikul ja retk Mulgimaale võis alata. Loodushuvilisi oli kohal kokku 28, neist Pärnust 15 inimest ja võõrustajaid 13. Ilm oli suviselt soe ja päikesepaisteline, retkelised uudishimulikud ja rõõmsas tujus.

Halliste kirik. Foto: Tiiu Pärn

Esmalt sõideti Hallistesse, kus Halliste kiriku juures ootas meid Made Kotkas, kes rääkis kihelkonnakeskusest täna ja selle ajaloost. Erilist tähelepanu väärib keerulise ajalooga Halliste Püha Anna kirik, mille algne hoone ehitati juba 15. sajandil, kuid see hävis sõdades 17. sajandi alguses. Uuesti üles ehitatud kirik purustati Põhjasõjas, kuid taastati 18. sajandi keskpaigaks. 1863. aastal süütas hoone pikselöök, kuid kohe alustati taastamisega ja 1867. aastal sai kirik oma praeguse kuju. 1959. aastal põles kirik uuesti ja seisis 30 aastat varemeis. Aastatel 1989–1991 taastati

see aga kirikuõpetaja Kalev Raave eestvedamisel. Tegu on esimese taasiseseisvunud Eestis pühitsetud kirikuga. Kirikus on Jüri Arraku altarimaal „Kristus”. Kirikut kasutab EELK Halliste Püha Anna kogudus, seal toimuvad kontserdid ja esinemised. Meil oli võimalik taastatud kirikuga põhjalikult tutvuda.

Järgmine peatus oli Sakala kõrgustikul, kus 28 retkelist läksid vallutama Rutu mäe tippu. Huvitava faktina jäi meelde, et kui varasemalt oli teada Sakala kõrgustiku kõrgeima tipuna Rutu mägi (145 m), siis 2015. aastal tegid AS Regio kartograafid ja Tartu ülikooli geograafid kindlaks, et Rutu mäest viis kilomeetrit eemal kirdes paikneb lausa 147 meetri kõrgune Härjassaare mägi.

Rutu mäed. Foto: Tiiu Pärn

Mulgi Elamuskeskus on umbes 7 hektari suurune talu, kuhu kuuluvad erinevad hooned ja rajatised. Mulgi häärber on sissejuhatus Mulgimaale ja mulgilikele elamustele – seda nii ekspositsioonis, ruumide kujunduses, sisustuselementides kui ka kõnemaneeeris ja jagatavas infos. On öeldud, et elamuskeskus ei saa kunagi lõpuni valmis – sisu on interaktiivne, pidevalt areneva ja uueneva ekspositsiooniga.

Meie jaoks oli üheks elamuseks ka tellitud lõunasöök – väga maitsev mulgipuder ja Mulgi korp. Kokk ise selgitas väga täpselt, kuidas toit valmistati. Seda on igaühel võimalik kodus järele teha ja võrrelda, kas õnnestub sama hästi.

*Taagepera mõis.
Foto: Tiiu Pärn*

Pärast siseekspositsioonide külastamist koos giid Ly Laanemetsaga ja lõunasööki tegime pisikese jalutuskäigu õuealal.

Taagepera mõisa peahoone valmis praegusel kujul 1912. aastal. Eesti üks suurejoonelisemaid juugendstiilis mõisahooned kuulus mõisnike Strykide perele. Hoone projekteeris arhitekt Otto Wildau, kes on projekteerinud ka lähedalasuva Holdre mõisa peahooned. Hoone suurejoonelisuse tõttu kutsutakse seda rahvapäraselt ka lossiks. Pärast võõrandamist kohandati hoone kopsusanatooriumiks. 1930. aastate lõpus valmis härrastemaja lähedusse Alar Kotli projekti järgi uus funktsionalistlikus stiilis Taagepera sanatooriumi hoone. Alates aastast 2003 tegutseb kompleksis hotell koos restoraniga.

Hooneid ümbritsevasse parki oli tänava esimest korda kujundatud ja veel viimaseid päevi avatud teemapark „Alice Imedemaal“. Maailmakuulsast muinasjutust inspireeritud pargis sai nautida tuhandeid lilli, värvilist võlumetsa, temaatilisi skulptuure ja hiiglaslikke installatsioone. Oli näha, et imedemaad ja ilusat ilma nautisid kõik pargi külalised, eriti aga väikesed muinasjutusõbrad. Meilgi oli aega piisavalt, et tutvuda nii lossi kui pargiga.

Viimaseks külastuskohaks oli Seedri puukool, kus meid ootas Elmar Zimmer. Oma puukooli tutvustades mainis Zimmer, et müüb aastas ligi 20 000 istikut, põhiliselt õuna-, pirni-, ja ploomipuud. Ostetakse ka maguskirsi- ja hapukirsiistikuid. Hästi lähevad müügiks marjapõõsad. Lisaks pakub peremees ilupõõsaid ning vähelevinud söödavate viljadega põõsaid ja puid. Tema lemmikud on sinine kuslapuu ja südajas aktiniidia. Moes on ka perepuud.

Külastasime kasvuhooneid ja jalutasime puukoolis, kus aednik jagas selgitusi. Soovijad ostsid oma aia täienduseks istikuid. Päeva lõpus olid retkelised rõõmsad ja rikkamad teadmistest Lääne-Mulgimaa loodus- ja kultuuriväärtuste kohta.

Tallinna Looduskaitse Seltsi sügisene väljasõit

Liivi Kivistik, Tallinna Looduskaitse Selts

Tallinna Looduskaitse Selts tegi 5. oktoobril 2024 väljasõidu Peningi mõisa, kus lahke pererahvas – perekond Haug – tegi meile ülimalt tore ja informatiivse ekskursiooni. Mõisa taastamisel on ära tehtud väga suur töö. Perenaine tutvustas erakordset Georg Otsa mälestusele pühendatud saali ja peremees ajaloo saali. Soovime neile jõudu ja jaksu selle tänuväärse töö jätkamisel!

Edasi liikusime Vaino Napi ja Alar Välba juhatusel Rätla, Kiviloo ja Pikavere maile. Saime teada nii mõndagi, mida tavaliselt ei teata, eriti geograafia valdkonnast. Ja loodus on seal kandis imeline. Leidsime õitsemas taimi, kelle õitseage on tavaliselt kevadel.

Reisiseltskond Peningi mõisas. Foto: Liivi Kivistik

Tartlased Põhja-Vidzemes

Varje Sootak, ELKS-i Tartu osakond

Meie naaber Läti on siinsamas meie kõrval, piiri taga, aga samas kuidagi kaugemale lükatud – seal käiakse põhiliselt tuntud kohtades ja odavamatel osturetkedel.

Ometi on meil sarnane loodus. Lätis hõlmab see küll hoopis suuremaid alasid ja seda kuidagi võimsamalt, ent osaliselt asume ühisel vanal Liivimaal. Õnneks on viimastel aastatel igaunijalastel (Igaunija – läti keeles Eesti) tärganud suurem huvi ka Lätimaa vähem käidavate paikade vastu. Põnevaid reisimarsruute leiab mitme turismifirma kalendrist.

Ka Eesti Looduskaitse Seltsi Tartu osakonna selle suve viimaseks õppereisiks sai retk lähedasele piiritagusele Lätimaale, täpsemalt külastati natukest Põhja-Vidzemes. Jaguneb ju naaberriik traditsiooniliselt mitmeks ajalooliseks piirkonnaks: Vidzeme, Zemgale, Sēlija, Latgale, Kurzeme. 19.

septembril 2024 põikasime vanal Liivimaal Valkast ligi 30 kilomeetrit Smiltene poole Mežmuiža külla Vijciemsi kábikuivatisse.

Vijciemsi kábikuivati

Kas oleme mõnda istikut ostes mõelnud sellele, kus ja kuidas ta kasvanud on, kust tema seeme on saadud? Ega ole küll. 1895. aastal ehitatud kolmekorruselise telliskivihoone ees ootas meid kohalik giid, kellega läbisime n-ö puuseemne teekonna – kábide kuivatamise teekonna, mida küll enam täpselt seletada ei mõista, aga mis oli väga huvitav. Kuivati on säilinud endisaegsena ning töö käib vana mehaanilise tehnika abil. Protsess on mitmeetapiline alates kábide eelkuivatamisest ja lüdimisest (seemnete eraldamine) ning lõpetades lõpliku kuivatamisega. Kerge see töö pole, saime sellest aru, kui proovisime ka ise mõne masina käepidet sikutada.

*Vijciemsi kábikuivati ees ootas meid kohalik giid.
Foto: Varje Sootak*

Kui 19. sajandil laastasid Põhja-Vidzemet suured tulekahjud, oli tarvis Lätis oma puude seemneid saada. Vijciemsi kábikuivati töötas lakkamatult 1969. aastani. Selleks ajaks oli Lätis ehitatud ka juba kaasaegse tehnoloogiaga kuivateid. Riikliku kaitse all olev hoone olekski võinud hävida või saada uue otstarbe, kui 1992. aastal poleks kohalikud metsamajanduse töötajad sellele uut elu andnud.

Tööd jagub, sest praegu on Lätis vaid kaks kábikuivatit, üks kaasaegse tehnoloogiaga ja teine, seesama üle saja aasta tegutsenud Vijciemsi oma. Arhailises kuivatis kogutakse aastas üle 45 miljoni männiseemne. Seemneid saadakse Lätis oma istandustest.

Vana kuivati välimuski on tähelepanuvääriv – põnev telliskiviarhitektuur meenutab vanade hansalinnade kivihooneid. Maja juurde viiva tee äärde on jäänud kasvama ka üksikuid vanu-vanu tammi, mis on ilmselt kunagi seda teed ääristanud.

Tamm ja pärn on Lätis rahvuspuud. Lätimaa on nende kasvamiseks igati soodne, samuti Lõuna-Eesti. Eesti on selle ilmapuu kõige põhjapoolsem kasvuala. Lätis märkab üksikuid kasvama jäänud tammesid sageli keset põlde. On palju tammepuisteesid nii vanade kui noorte puudega.

Kábide kuivatamisest ei teadnud vähemalt selle loo autor varem midagi, seepärast guugeldasin veidi ja selgus, et Eestiski on üks ajalooline kábikuivati. Nimelt Lääne-Virumaal on avatud Roela kábikuivati-muuseum. Mingem kaema!

Meie oma giid, seltsi liige, Tartu Ülikooli füüsikainstituudi töötaja Eha Lambing viis meid aga juba järgmistesse peatuspaikadesse.

Smiltene väikelinn

Siia enamasti ei satu. Jääb ta ju Valga–Riia maanteest hoopis kõrvale, lõuna pool on küll lähedal Pihkva–Riia maantee, mis on tuntud kunagise kiviteena.

Smiltene teevad kauniks selle paiknemine Vidzeme kõrgustikul ja veekogud. Linna läbiva Koiva lisajõe Abulsi jõeorgu ümbritseb vana park. Jõe le tammide ehitamisega on tekitatud mitu järve.

Looduskaunis linnas on praegu vaid üle 5000 elaniku, ent tal on väärikas ajalugu. Vana-Liivimaa Riia peapiiskopkonna Smiltene piiskopilinnust on mainitud juba 1359. aastal. Linnuse varemed asuvad Smiltene mõisas (Kalnamuižas), mis ehitati välja 1700. aastate teisel poolel. Ronisime meiegi mööda mõisateid mäele linnusevaremeid ja mõisahooneid kaema.

1893. aastast oli mõisa omanik Paul von Lieven, kelle ajal hakkas kihelkonnakeskus arenema. Mõisamaid jaotati kruntideks, ehitati haigla, saeveski, elektriijaam jmt.

Põhiliselt puumajadest koosnev mõisakompleks asub mäel ringikujuliselt. Säilinud on näiteks mõisavalitseja maja, jääkelder, jahimaja ja ait. 1922. aastal avati mõisas põllunduskool, praegugi tegutseb seal ühe Läti

Smiltene mõisa peahoone. Foto: Varje Sootak

vanima kutseõppeasutusena tehnikum. Mõisakompleksi on vaba juurdepääs, seal tasub ringi vaadata, mitmes hoones käib tegevus, mõnes elatakse.

Meie tahtsime kiigata ka luteri kirikusse, mis info järgi pidi lahti olema, kuid ei saanud me oma silmaga näha Raadi mõisast pärit Ernst von Lipharti maalitud altarimaali. Rootsi ajal ehitatud ristikujulist maakividest Smiltene luteri kirikut peetakse üheks suurimaks omataoliseks Lätis. Bussiga Smiltenet läbides jäi silma mitu-mitu kirikut. Väikeses linnas on nii õigeusu, katoliku kui baptistide kirik.

Smiltene käik tasub vähemalt pooleks päevaks ette võtta, nii et jõuaks ka pargis ja järvede ääres jalutada. Smiltenes on ka mitu kaitsealust väärikat puud.

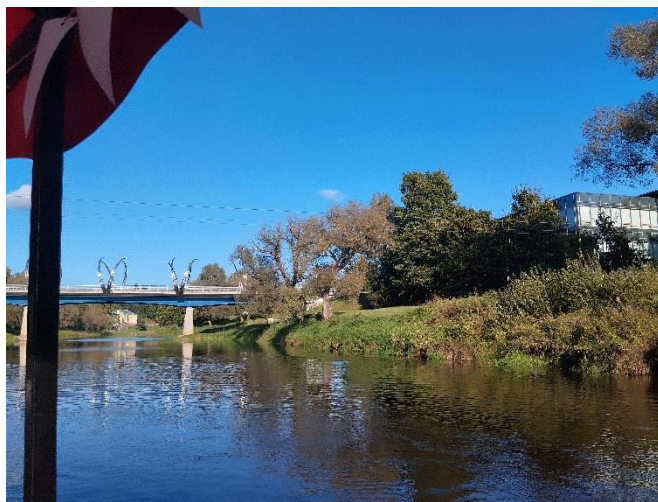
Meie järgmine objekt oli aga üks eestlastele väga käidav koht.

Valmiera

Lätimaa ajaloos olulist hansalinna Valmierat (Volmari) on mainitud juba aastal 1283, linnaõigused sai ta 1323. aastal. Tema soodne asukoht suurte linnade Tallinna, Riia, Tartu ja Cēsise vahel soodustas kaubavahetust, mis käis peale teedevõrgustiku ka mööda Koiva veeteed. Võimsast Valmiera linnusest on säilinud vaid mõned müürid. Meie valisime ajaloorikkas Valmieras oma mõnetunniseks huviobjektiks Püha Siimoni kiriku ja Koiva. 1281. aastal ehitatud kivist kirik kuulus keskajal linna kaitsesüsteemi. See on korduvalt tulekahjudes kannatada saanud, seda on mitut puhku ümber ehitatud ja

Valmiera ordulossi varemed. Foto: Varje Sootak

Vaade Valmiera jõetrammilt. Foto: Varje Sootak

Tahevast alates ligi paarikümne kilomeetri ulatuses Eesti ja Läti piirijõgi, kuhu kannab Eesti veehulgad allikaterohke Mustjõgi. Mustõelt algavad ka paljud paadiretked, kaasajal rohkem kanuusõidud Koivale. Meiegi proovisime sõitu Koiva peal. Jõetrammiga! See külgedelt lahtine katusealusega laevuke sõidutab huvilisi kolmveerand tundi. Me ei saanud küll nautida tavapärasest marsruuti, sest seal valmistuti järjekordseteks võistlusteks (Valmieras on jõe ehitatud tehiskärestik koos veeslaalomirajaga), kuid see-eest saime uudistada jõe kallastele ehitatud hooneid, kaasa arvatud uut klaasseintega raamatukogu, millest võib olla vahva jõe vaadata. Ja saime läbi sõita kümne aasta eest valminud moodsa silla alt. Mööda silda

renoveeritud. Läti üheks olulisemaks keskaegse arhitektuuri mälestiseks peetavas kirikus on säilinud väärtuslike kunstimälestistena hauakive, altarimaal jms. Kes sõandas torni ronimise ette võtta, sai näha nii kirikut ümbritsevat tänapäevast keskust oma kaubanduskeskuste ja vastrenoveeritud moodsa teatrihoonega kui linnusevaremete kompleksi ning nautida Koivat, kuhu me läbi linnuse ala suundusimegi. Linnuse territooriumil asub ka Valmiera muuseum, mida tasub kindlasti külastada.

Meie ühine jõgi Koiva (Gauja) on Valgamaal

Koiva Valmiera kirikutornist. Foto: Varje Sootak

sõites haaraksid selle kaared sind nagu endasse, kuid jätavad siiski vabaks, kaared ei lähegi ülevalt kokku, vaid on avatud. Kahju vaid, et kogu meie bussirahvas laevale ei mahtunud.

Valmiera loodus pakub palju vaatamist, seal on huvitavaid objekte ja loodusradasid. Ja muidugi linnast veidi eemal asuv mõis, mille peahoonet alles ei ole. Valmiera *muiža's* käiakse nii sealse õlletehase toodangut ostmas kui ka söömas. Meiegi lõunatasime seal. Ühised söömised lasevad omavahel rohkem tuttavaks saada ning hää ju uudistada, mis taldrikule antakse või mille keegi sinna ise paneb.

Koivast me aga veel ei pääsenud. Tema käänulist vooklemist imetlesime ka väikelinnas Strenčis.

Valmiera jõetramm. Foto: Varje Sootak

Strenči

Strenčist läbi sõites silmame 1907. aastal ehitatud huvitava arhitektuuriga psühhoneuroloogiahaigla hooneid, just selle kaugele paistvat veetorni oma korstnaga. Selle omanäolise insenertehnilise rajatise autor on August Reinbergs, kes projekteeris ka Läti Rahvusteatri hoone.

Meid huvitas aga Strenči kui ajalooline parvetajate pealinn. Palgiparved veeresid koos Koiva vooluga, neid oli tarvis juhtida õiges suunas, pidades silmas kärestikke ja hoida kaldast eemal. Selle raske ja ohtliku töö tegijate – parvepoiste – auks on linnas püstitatud parvetajate monumente. Koiva kaldal laiub suur metsapark, kus korraldatakse rahvusvahelisi puuskulptuuride võistlusi,

Puuskulptuur Strenči metsapargis. Foto: Varje Sootak

huvitab see väga, sest Mustjõe äärses Harglas kasvanuna sattusin kooliajal elama Sompä külla alla Ereda laagrisse (endine koonduslaager) ja õppima Sompä kooli.

Pole vist liigne öelda, et suurema osa päevast

Parvepoisi skulptuur Strenčis Foto: Varje Sootak

algupärane variant on hoopis Koiva paadimees („Gaujas laivnieks”).

Tartu osakonna suvised õppesõidud on selleks aastaks lõppenud, järgneb loengute, kohtumiste ja arutelude periood.

Ootame infokirja kaastöid teile olulistel teemadel! Samuti ootame tagasisidet, mida soovite infokirjast lugeda. Saada oma arvamus info@elks.ee.

Infokirja pani kokku ja toimetab Eesti Looduskaitse Seltsi kommunikatsioonitoimkond. Keeletoimetaja: Tiiu Saar.

Telli infokiri e-postiga

<https://elks.ee/liitu-meie-infokirjaga/>.

parvetamisteemalisi kokkutulekuid. Meeleolukas pargis jalutades näeb mitmesuguseid puidust parvetajate kujusid, kirveid ja muid tööriistu, loomi, linde. Infotahvliit võib lugeda parvetajate ajaloolisest traditsioonist. Põnev oli!

Meie õppesõidu viimaseks paigaks pidi saama samuti üks pisike linnake Seda, kuid õhtu kippus peale. Loodan, et mõni teine kord saab sinna pilgu heita. See pidavat sarnanema endise kaevandusasula Sompäga. Kirjutise autorit

Koiva jõe käär Strenčis. Foto: Varje Sootak

veetsime Koiva rahvuspargis, kus on rohkesti kauneid ja põnevaid loodusobjekte, loodusradasid jpm. Mingem naabreid kaema!

Ja lõpuks. Valmiera on Viljandi sõpruslinn. Eestlaste armsa Viljandi paadimehe laulu